

WITOLD WOŁODKIEWICZ (Warszawa)

Error* iuris non nocet?

Rozróżnienie skutków błędu co do faktu od błędu co do prawa — rozróżnienie mające zasadnicze znaczenie we współczesnej cywilistyce¹ — sięga swymi korzeniami do klasycznej jursprudencji rzymskiej. Wywodzi się z przekazanej przez Paulusa (*liber sing. de iuris et facti ignorantia*) w Digestach Justyniańskich reguły: *iuris quidem ignorantiam cuique nocere, facti vero ignorantiam non nocere*².

Istnienie tej zasady w prawie rzymskim nie budzi wątpliwości wśród badaczy tego prawa³, pomimo że wysuwano wielokrotnie zarzuty od-

* Termin *error* występuje w źródłach prawa rzymskiego promiscue z terminem *ignorantia*. Por. np. w Instytucjach Gaiusa I.67 oraz I.68. Zob. uwagi na ten temat w artykule F. Vassalli, *Iuris et facti ignorantia*, Torino 1914, s. 5, uw. 8. (odbitka ze Studi Senesi t. 30 — Studi Giuridici, vol. 3, t. 1, Milano 1960, s. 427, n. 2) Zob. też S. Perozzi, *Istituzioni di diritto romano*, wyd. 2, t. I, Roma 1928, s. 146, uw. 4.

¹ Por. np. S. Szer, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 1962 s. 231—232; J. Ghestin, *La notion d'erreur dans le droit positif actuel*, Paris 1963.

² D. 22.6.9. pr. Por. też Ulpianus lib. 6 ad ed. (D. 3.2.11.4); — *ignorantia enim excusatur non iuris, sed facti*; Neratius lib. V. membranarum (D. 22.6.2): *In omni parte error in iure non eodem loco quo facti ignorantia haberi debet, cum ius finitum et possit esse et debeat, facti interpretatio plerumque etiam prudentissimos fallat*. Papinianus lib. 19 quaestionum (D. 22.6.7): *Iuris ignorantia non prodest adquirere volentibus, suum vero petentibus non nocet*.

³ S. Wróblewski, *Zarys wykładu prawa rzymskiego*, t. I, Kraków 1916, s. 373; P. Jörs, W. Kunkel, *Römisches Privatrecht*, wyd. 2., Berlin 1935, s. 108 n. 14; P. Voci, *L'errore nel diritto romano*, Milano 1937, s. 211; P. Bonfante, *Istituzioni di diritto romano*, wyd. 10, Torino 1951, s. 108; P. van Warmelo, *Ignorantia iuris*, Tijdsch. Rg. 22 (1954), s. 1, 13, podkreślając dawność tej zasady, lecz raczej w sensie filozoficznym, nie prawnym; M. Kaser, *Das Römisches Privatrecht*, t. I, München 1955, s. 211; E. Volterra, *Istituzioni di diritto privato romano*, Roma 1961, s. 175; U Zilletti, *La dottrina dell'errore nella storia del diritto romano*, Milano 1961, s. 291—292; Th. Mayer-Maly, *Das Putativtitelproblem bei der usucapio*, Graz-Köln 1962, s. 110: „Zumindest klassischer Ursprung und relativ hohes Alter der Regel error iuris nocet sind denn auch allgemein anerkannt”. Zestawienie literatury zob. E. Betti, *Errore (Diritto romano)*, Novissimo Digesto Italiano, t. VI, 1960, s. 660. Por. D. 22.6; C. 1.18.

nośnie do autentyczności samej pracy Paulusa — *liber singularis de iuris et facti ignorantia* — z której cytowana reguła pochodzi⁴. Przyjmuje się, że zasada niemożności powoływania się na błąd co do prawa znała jedynie wyjątki z punktu widzenia podmiotowego. Odstępstwo od zasady *ignorantia iuris nocet* było możliwe jedynie na korzyść osób małoletnich, kobiet, żołnierzy i rustici, tj. osób, które z uwagi na swoje miejsce zamieszkania bądź rodzaj zajęcia nie mogły znać normy prawnej⁵.

Zagadnienie skutków błędu i nieznajomości prawa było wielokrotnie przedmiotem rozważań w nauce prawa rzymskiego. Badacze zajmowali się tym zagadnieniem głównie w związku z *condictio* i uchyleniem się od skutków czynności prawnych⁶ czy też prawa karnego⁷. Odrębnym, stosunkowo mniej opracowanym problemem jest zagadnienie skutków nieznajomości prawa przy *usucapio*⁸.

⁴ Por. F. Vassali, o. c., s. 23 n. 2; S. Perozzi, *Istituzioni di diritto romano*, t. I, wyd. 2, Roma 1928, s. 146 i n.: (autor ten uważa, że chociaż samo wyrażenie reguły jest pochodzenia justyniańskiego, tym niemniej zasada była znana klasikom, którzy określali w konkretnych przypadkach, czy *ignorantia iuris* lub *facti* szkodzi, czy też nie); F. Ebrard, *Die Lehre von Rechtschulen und Rechtsliteratur römischen Juristen im Licht vorjustinianische Digestentitels*, ZSS, t. 45, 1925, s. 118 (pochodzenie poklasyczne); A. Guarino, *Pauli de iure codicillorum liber singularis*, ZSS, t. 62, 1942, s. 118 (przyjmując poklasyczne pochodzenie omawianego dzieła, dopuszcza jednak, że było ono oparte na materiale pochodzącym od samego Paulusa); F. Schulz, *History of Roman Legal Science*, Oxford 1946, s. 256 (= *Geschichte* ..., s. 328); G. Scherillo, *Note critiche su opere della giurisprudenza romana*, Iura, t. I, 1950, s. 221—222 (autor uważa, że praca została ułożona na podstawie librii ad edictum Paulusa); F. Schwarz, *Die Funktion des Irrtum bei Erfüllung gänzlich oder teil weise nicht geschuldeter Fideikomisse*, ZSS, t. 68, 1951, s. 286 i n. („wohl keine klassische Schrift”); P. van Warmelo, o. c., s. 23 (“this work had been commented on either by the Compilers or at least by postclassical jurists”); G. Proverra, *Note esegetiche in tema di errore*, Studi De Francisci, t. II, Milano 1956, s. 171; U. Zilletti, o. c., s. 297 (uważa on, że treść fragmentu Paulusa D. 22.6.9 jest pochodzenia klasycznego).

⁵ Zakres i sposób przychodzenia z pomocą tym kategoriom osób różnił się (D. 22.2.9 pr.; D. 2. 13. 1. 5; D. 49. 14. 2.7). Por. P. Voci, o. c., s. 220 i n.; P. van Warmelo, o. c., s. 14, 25—30; U. Zilletti, o. c. s. 268—269.

⁶ Por. F. Vassali, o. c., s. 27 i n. (w tym artykule również o błędzie w znajomości formuły *cretio*); M. Lauria, *L'errore nei negozi giuridici*, Rivista di diritto civile, t. 19, 1927, s. 313 i n.; P. Voci, o. c. M. Lauria, *In tema di errore*, SDHI t. 8, 1942, s. 82 i n.; F. Schwarz, s. 286 i n.; F. Schwarz, *Die Grundlage der condictio im klassischen römischen Recht*, Münster—Köln 1952, s. 65 i n.; J. G. Wolf, *Error im römischen Vertragsrecht*, Köln—Graz 1961; U. Zilletti, o. c., s. 11 i n.

⁷ Por. np. E. Volterra, *Osservazioni sull'ignorantia iuris nel diritto penale romano*, BIDR. t. 38, 1930, s. 75—120; F. De Martino, *L'ignorantia iuris nel diritto penale romano*, SDHI, t. III 1937, s. 387—418; A. Guarino, *Appunti sulla „ignorantia iuris” nel diritto penale romano*, odb. z Ann. Macerata, t. 15, s. 5—44. 1942 (cyt. według S. Piacenza, *Ignoranza delle legge penale w Novissimo Digesto Italiano*, t. VIII, 1962, s. 146—151).

⁸ P. Bonfante, *Essenza della bona fides e suo rapporto colla teorica dell'errore*, BIDR. t. 6, 1893, s. 94; A. Pernice, *Labeo*. t. II, cz. 1, Halle 1895, s. 496; P. Voci, o. c., s. 164—177; P. van Warmelo, o. c., s. 15—19; D. Daube, *Mistake*

Zgodnie z przekazaną przez Pomponiusza w D. 22.6.4 regułą nieznanomość prawa nie może prowadzić do *usucapio*. Może doń natomiast prowadzić nieznanomość faktu: *Iuris ignorantiam in usucapione negatur prodesse: facti vero ignorantiam prodesse constat*. Klasyczne pochodzenie tej zasady zakwestionował P. Voci⁹, który uważał omawiany fragment za całkowicie interpolowany. Argumentem tego autora jest, że wedle inskrypcji w Digestach, fragment ten pochodzi z 13 księgi ad Sabinum Pomponiusza, tymczasem w księdze tej jest mowa o *societas*. Voci powołuje się na Lenela, który przy układaniu *Palingenesiae* miał trudności z zaliczeniem omawianego fragmentu. Argument Vociego nie jest mocny. Przy doszukiwaniu się interpolacji należy szukać wyjaśnień najprostszych zamiast tłumaczyć każdą omyłkę celowym działaniem kompilatorów. Takim najprostszym wyjaśnieniem może być pomyłka przy zacytowaniu księgi. Potwierdzeniem takiej pomyłki może być poprzedni fragment w tytule Digestów (D. 22.6.3). Fragment ten, który mówi również o nieznanomości prawa i faktu, pochodzi z 3 księgi ad Sabinum Pomponiusza. Podanie pomyłkowe w inskrypcji zamiast słów *libro tertio* słów *libro tertio decimo* jest rzeczą najzupełniej naturalną i prawdopodobną.

Negowanie przez Vociego klasycznego pochodzenia zasady *ignorantia iuris nocet* określił słusznie U. Zilletti jak „un atteggiamento preconcelto”¹⁰. W licznych przekazach źródłowych zasada *ignorantia iuris nocet* występuje w związku z *usucapio*¹¹. Przekazujące tę zasadę fragmenty

of Law in Usucapion (G. 2.50; I. 2.6.5.), Cambridge Law Journal, 1958, s. 85—92; U. Zilletti, s. 172; Th. Mayer-Maly, o. c., s. 108 i n.; H. Hausmaninger, *Die bona fides des Ersitzungsbesitzers im klassischen römischen Recht*, Wien—München 1964, s. 71—74. *

⁹ P. Voci, o. c., s. 177. Por. też tenże, *Modi di acquisto della proprietà*, Milano 1952, s. 228. Nie ma wątpliwości, że omawiany fragment pochodzi od Pomponiusa U. Zilletti, o. c., s. 182. Za bardzo mało prawdopodobne uważa wywody Vociego Th. Mayer-Maly, o. c., s. 111—112.

¹⁰ U. Zilletti, o. c., s. 181—182.

¹¹ Pomponius (D. 41. 3. 32.1): *Si quis id, quod possidet, non putat sibi per leges licere uscapere, dicendum est, etiamsi erret, non procedere tamen eius usucapionem, vel quia non bona fide videatur possidere vel quia in iure erranti non procedat usucapio*. Paulus (D. 41.4.2.15): — — *quod si scias pupillum esse, putes tamen pupillis licere res suas sine tutoris auctoritate administrare, non capies usu, quia iuris error nulli prodest*. Paulus (41.3.31. pr.): *Numquam in usucapionibus iuris error possessori prodest* (fragment ten zdaniem Lenela — *Palingenesia* 2, 760 — pochodzi od Pomponiusa). Papinianus lib. 2 responsorum (Fragm. Vaticana 296): — — *et ideo, si frater coheres apud fratrem suum possessionem errore iuris lapsus reliquerit, usucapio partis non erit*. Papinianus lib. 12 responsorum (Fragm. Vaticana 294); — — *Unde cum filius in divisione bonorum penes fratrem quod pater donaverat errore lapsus reliquit, portionem eius non esse captam usu Servio Sulpicio placuit, quod neque frater ipse donaverat neque pater donare poterat* — —. Ten ostatni fragment por. Iulianus (D. 41.5.2.2.).

były wielokrotnie przedmiotem ostrej krytyki¹², która szła zwykle w kierunku negowania klasycznego pochodzenia kategorycznych sformułowań, nie kwestionując jednak klasycznego pochodzenia samej zasady.

Szczególnie ważnym argumentem przeciwko negowaniu znaczenia w prawie klasycznym zasady, iż nieznanomość prawa nie może prowadzić do *usucapio*, mogą być dwa fragmenty z 2 i 12 księgi Responsów Papiniana, przekazane w Fragmenta Vaticana (294, 296), a więc źródło nie mogące być podejrzane i interpolację justyniańską. Rzeczą charakterystyczną jest tu powołanie się na Serviusa Sulpiciusa Rufusa (fr. 294), co wskazuje na dawność przytoczonej zasady¹³.

Odstępstwem od zasady *iuris ignorantiam in usucapione negatur prodesset* są dwa źródła Gaiusa (Inst. II. 50 i D. 41.3.36) w powiązaniu z przekazaną również przez Gaiusa zasadą dotyczącą nabycia własności potomstwa niewolnicy, na której był ustanowiony *ususfructus* (D. 22.1.28.1).

Gaius (D. 22.1.28) przedstawia zasadę, że — odmiennie niż przy *ususfructus* wszelkich rzeczy — w przypadku *ususfructus* na niewolnicy własność jej potomstwa nie przypada użytkownikowi, lecz pozostaje przy właścicielu niewolnicy¹⁴. D. 22.1.28: *In pecudum fructu etiam fetus est sicut lac et pilus et lana: itaque agni et haedi et vituli statim pleno iure sunt bonae fidei possessoris et fructuarii. Partus vero ancillae in fructo non est itaque ad dominum proprietatis pertinet: absurdum enim videbatur hominem in fructu esse, cum omnes fructus rerum natura hominum gratia comparaverit.*

Zagadnienie własności *partus ancillae* doczekało się bogatej literatury¹⁵. Przyczyna odmienności nabywania pożytków w przypadku *ususfructus* na niewolnicy i na innych rzeczach była przedmiotem dociekań już w literaturze rzymskiej: Ulpianus (D. 7.1.68. pr.) wspomina, iż *vetus fuit quaestio, an partus ad fructuarium pertineret*. Zagadnienie to doczekało się jednak negatywnego rozstrzygnięcia już w II w. p.n.e. przez M. Iuniusa Brutusa, o czym wspomina Ulpian w powoływanym fragmen-

¹² Por. Ind. Interpolationum do odpowiednich fragmentów. Z nowszej literatury por. P. Voci, *Modi di acquisto della proprietà*, Milano 1952, s. 229—230 (odnośnie do (D. 41.3.31. pr.; D. 41.3.32.1; D. 41.4.2.15); U. Zilletti, o. c., s. 173 (odnośnie do D. 41.3.32.1), s. 179 (odnośnie do D. 41.3.31. pr.); P. van Warmelo, o. c., s. 17 (odnośnie do D. 41.3.31. pr.; D. 41.3.32.1). Przeciwno zbyt pochopnemu negowaniu autentyczności omawianych przekazów źródłowych dotyczących skutków nieznanomości prawa przy *usucapio* wypowiedzieli się ostatnio U. Zilletti, o. c., s. 182, i szerzej Th. Mayer-Maly, o. c., s. 109—112; H. Hausmaninger, o. c., s. 30, 71 i n.

¹³ Por. Th. Mayer-Maly, o. c., s. 112—113.

¹⁴ Zasada ta znajduje potwierdzenie u Cicerona (De fin. 1.412), Ulpiana (D. 7.1.68. pr.; D. 5.3.27. pr.), Gaiusa (Inst. II.50; D. 41.3.36) oraz w Instytucjach Justyniańskich (2.1.37).

¹⁵ V. Bassanoff, *Partus ancillae*, Paris [1929]. Zestawienie literatury M. Kaser, *Partus ancillae*, ZSS, t. 75, 1958, s. 156 i n.; zob. też tenże. *Das Römische Privatrecht*, t. I, s. 325 uw. 21.

cie¹⁶. Motywacją takiego rozstrzygnięcia jest, że człowiek nie może być traktowany jako pożytek (*neque enim in fructu hominis homo esse potest* — Ulpian, l.c.; *absurdum enim videbatur hominem in fructo esse* — Gaius w D. 22.1.28.1)¹⁷.

Słusznie mogłoby się więc wydawać, że nieznanomość powyższej normy prawnej nie może być usprawiedliwiona, zgodnie z zasadą *ignorantia iuris nocet*. Co innego wynika jednak ze wspomnianych tekstów Gaiusa. Gai Institutiones II. 50: — — *Nam si heres rem defuncto commodatam aut locatam vel apud eum depositam existimans eam esse hereditariam, vendiderit aut donaverit, furtum non committit; item si is, ad quem ancillae ususfructus pertinet, partum eiam suum esse credens vendiderit aut donaverit, furtum non committit; furtum enim sine affectu furandi non committitur. Aliis quoque modis accidere potest, ut quis sine vitio furti rem alienam ad aliquem transferat et efficiat, ut a possessore usucapiatur*¹⁸. D. 41.3.36 (Gaius lib. 2 rerum cottidianarum): *Potest pluribus modis occidere, ut quis rem alienam aliquo errore deceptus tamquam suam vendat forte aut donet et ob id a bonae fidei possessore res usucapi possit: veluti si heres rem defuncto commodatam aut locatam vel apud eum depositam existimans hereditariam esse alienaverit. Item si quis aliqua existimatione deceptus crediderit ad se hereditatem pertinere, quae ad eum non pertineat, et rem hereditariam alienaverit, aut si is, ad quem usus fructus ancillae pertinet partum eius existimans suum esse, quia et fetus pecudum ad fructuarium pertinet, alienaverit*¹⁹.

Gaius porusza zagadnienie błędu co do faktu i co do prawa przy *usucapio*: pierwsze części fragmentów (odnoszące się do sprzedaży przez spadkobiercę rzeczy, która nie należała do spadku) dotyczą błędu co do faktu, drugie (mówiące o sprzedaży *partus ancillae* przez jej użytkownika) dotyczą błędu co do prawa.

Użytkownik, który przypuszczając mylnie, że jest właścicielem potomstwa niewolnicy, sprzedaje je lub darowuje, nie popełnia — wedle Gaiusa — kradzieży, a nabywca uzyskuje własność przez *usucapio*. W podanych przez Gaiusa przykładach nie mówi się czy nabywca miał świadomość, że nabywa rzecz od użytkownika. Obejmują one jednak i tę ewentualność, bo w przeciwnym razie jurysta musiałby wspomnieć, że wa-

¹⁶ Zob. Cicero de fin. 1.4.12: *An partus ancillae sitne in fructu habendus, disserteret inter principes civitatis P. Scaevolam, M'que Manilium, ab iisque M. Brutus dissentiet.*

¹⁷ Omawianą zasadę potwierdzają Pauli Sententiae 4.3.19; *Ancillae usufructu legato partus eius ad usufructuarium non pertinent.* Zob. też Ulpian (D. 5.3.27. pr.). Por. V. B a s s a n o f f, o. c., s. 225.

¹⁸ Por. I.2.6.5.

¹⁹ Dla naszego problemu bez znaczenia jest sporne zagadnienie autorstwa *res cottidianae*. W cytowanych powyżej tekstach pogląd *res cottidianae* zbiega się z Instytucjami Gaiusa.

runkiem nabycia przez *usucapio* była nieświadomość nabywcy, że nabywa rzecz od użytkownika. Dobra wiara nabywcy, o której wspomina Gaius, polegała na tym, że miał on świadomość, iż nabywa rzecz od właściciela, bo przypuszczał, że użytkownik jest zawsze właścicielem pożytków, które przynosi rzecz.

Użytkownik i nabywca, który wiedział, że kupuje rzecz od użytkownika, byli w błędzie co do prawa. Obydwaj przypuszczali, że *ususfructus* na niewolnicy powoduje nabycie własności jej potomstwa, tak samo jak ma to miejsce przy *ususfructus* na zwierzętach. Mamy tu więc podwójny brak niekorzystnych skutków wynikających z nieznamości prawa: 1. użytkownik będący w błędzie co do prawa, które mu przysługuje, nie popełnia *furtum*²⁰; 2. nabywca, który jest również w błędzie co do prawa, uzyskuje własność przez *usucapio*²¹.

Zajmujący się omawianymi fragmentami D. Daube²² uważał, że po stronie nabywcy nie ma błędu co do prawa, a Gaius w podanym przykładzie, dopuszczając możliwość *usucapio*, wychodził od reguły, że *res furtiva* nie może być zasiedzona. Daube polemizując w tym względzie z uwagami H. Sibera²³ oraz M. Kaser²⁴ argumentuje następująco: „A fatal switch of persons. Very likely the buyer knows nothing about the usufruct at all. The vendor told him that he had a fine, young slave whom he was ready to sell, and he agreed to take him. No error iuris here we may safely assume that it is this normal situation which Gaius has in mind. The transferee's attitude creates no problem whatever. He is buying from a person whom, in an error of fact, he believes to be the owner — the standard example of bona fides in usucapion”. Daube osłabia jednak zaraz potem tę i tak niezbyt mocną argumentację, wywodząc, że nawet jeżeliby nabywca wiedział, iż sprzedawca jest użytkownikiem, lecz był poinformowany, że użytkownik nabywa własność dziecka niewolnicy, to nie ma wątpliwości, że nastąpiłaby *usucapio*²⁵. Praktycznie więc Daube wycofuje się ze swego stanowiska.

Rozstrzygnięcie przedstawione przez Gaiusa w Instytucjach II. 50 i w D. 41.3.36 jest sprzeczne z regułami przekazanymi w tytule Digestów: *De iuris et facti ignorantia* (D. 22.6). Ciekawa jest argumentacja

²⁰ Do tej części stanu faktycznego odnoszą się wzmianki o omawianych fragmentach Gaiusa u E. Volterra (*Osservazioni...*, s. 92 uw. 1) oraz u P. Vocego (o. c., s. 186—189).

²¹ Otwarta pozostaje kwestia możliwości nabycia własności *usucapione* przez samego użytkownika. Taką możliwość widzą glosatorzy (*Corpus Iuris Civilis* z glosą Accursiusa, wyd. Lugduni 1600 r.: ad D. 41.3.36).

²² D. Daube, o. c., s. 85—87.

²³ H. Siber (*Römisches Recht in Grunzügen für die Vorlesung*, t. II, Berlin 1928, s. 91 n. 32), który uważał, że według Gaiusa, z uwagi na *error iuris* po stronie nabywcy *usucapio* była niemożliwa.

²⁴ M. Kaser (RP, t. I, s. 357 uw. 33), który uważa, że pomimo *error iuris* po stronie nabywcy zasiedzenie nastąpi.

²⁵ D. Daube, o. c., s. 88.

przytoczona przez jurystę na uzasadnienie rozstrzygnięcia, które stanowi odstępstwo od zasady *ignorantia iuris nocet*²⁶. Uzasadnieniem tego odstępstwa jest istnienie znanego przepisu, że użytkownik zwierzęcia nabywa własność przychowku: *partum eius existimans suum esse, quia et fetus pecudum ad fructuarium pertinet*” (D. 41.3.36). Sprzedawca i nabywca potomstwa niewolnicy byli w błędzie co do prawa, nie znając zasady, iż użytkownikowi niewolnicy nie przysługuje własność jej potomstwa. Ich błąd co do prawa jest jednak usprawiedliwiony znajomością innej, odmiennej normy prawnej, która ma zastosowanie w przypadku analogicznym, *ususfructus* nad zwierzętami²⁷.

Przykład dotyczący nabycia poprzez *usucapio* własności potomstwa niewolnicy jest zasadniczo odmienny od przykładu podanego w części pierwszej Gai II.50 oraz D. 41.3.36, dotyczącego sprzedaży przez spadkobiorcę rzeczy nie należącej do spadku.

Nie wydaje się słuszny pogląd A. Guarino, wedle którego nie ma różnicy pomiędzy przykładami dotyczącymi spadkobiercy i użytkownika^{27a}. Różnica pomiędzy obu przykładami jest wyraźna. Zarówno spadkobierca jak i użytkownik sprzedali rzecz, która znajdowała się w ich posiadaniu i co do której uważali, że mają prawo własności. Pierwszy uważał tak jednak dlatego, że mylnie sądził, iż rzecz stanowiła część spadku, drugi — ponieważ nie znał normy prawnej stanowiącej, iż użytkownikowi nie przysługuje własność potomstwa niewolnicy^{27b}.

Przy *usucapio*, w przypadku nabycia rzeczy od niewłaściciela, zawsze będziemy mieli do czynienia z błędem co do istnienia tytułu prawnego²⁸. Z reguły będzie tu miał miejsce błąd co do faktu, a mianowicie wynikające z nieznajomości rzeczywistego stanu rzeczy błędne przekonanie, że tytuł prawny, na mocy, którego nastąpiło nabycie posiadania, był tytu-

²⁶ Na podstawie porównywanych tekstów nie można mieć wątpliwości, że autor D. 41.3.36 pamiętał o D. 22.1.28.

²⁷ Nie można zgodzić się ze zdaniem M. Kaser a (*Partus ancillae*, s. 160), jakoby to rozstrzygnięcie Gaiusa było powrotem do rozstrzygniętego już przez M. J. Brutusa problemu. Kaser twierdzi, że to rozstrzygnięcie nie miało większego odbicia w świadomości prawnej Rzymian, stąd też nie traktuje on Gai II.50 jako przykładu usprawiedliwionego błędu co do prawa. Pogląd Kaser a nie wydaje się słuszny z uwagi na to, że rozstrzygnięcia zawarte w źródłach świadczą o tendencji utrzymania dziecka niewolnicy przy jej właścicielu (por. źródła cytowane powyżej oraz D. 6.1.20 i C. 8.24.1).

^{27a} Wedle Guarino (*Appunti...*, o. c., s. 18 i n.): “L’heres trova nell’asse cose commodate o locate al defunto, e, stimando che siano sue, le vende o le dona; l’usufruttuario dell’ancilla trova che questa ha dato al mondo il figlio e, stimando che anche il partus sia in suo possesso, lo vende o lo dona. Gaio ha fatto esempi di error facti non ha sottilizzato”.

^{27b} W ten sposób ujmuje to Bonfante (*Essenza della bona fides...*, o. c., s. 112 i n.: „tipico error di diritto”). Por. też E. Volterra, *Osservazioni...*, o. c., s. 92 uw. 1.

²⁸ F. K. Savigny, *System des heutigen Römischen Rechts*, t. III, Berlin 1840, s. 370: „[...] es gebe keine Usucapion ohne Irrtum”.

łem wystarczającym do nabycia własności. Problem *bona fides-iusta causa*, tak często dyskutowany w literaturze romanistycznej²⁹, sprowadza się właściwie tylko do przypadku *error facti*, ze strony nabywcy. *Bona fides* nabywcy polegać tu będzie na przeświadczeniu, że zbywcy przysługuje tytuł prawny do rzeczy. Przeświadczenie to jest niezgodne z rzeczywistym stanem prawnym (tak w przypadku spadkobiercy, który sprzedaje rzecz nie należącą do spadku). Przy błędzie co do prawa *bona fides* nabywcy polegać będzie również na przeświadczeniu, że nabywcy przysługuje tytuł prawny. Przeświadczenie to opierać się będzie jednak na nieznajomości przepisu prawnego. Gdyby nabywca znał odpowiednią normę prawną, wówczas nie byłby w dobrej wierze. Zacytowane poprzednio przekazy źródłowe dotyczące *usucapio*³⁰ wyraźnie stwierdzają, że nawet przy istnieniu dobrej wiary nieznajomość prawa nie jest możliwa do usprawiedliwienia w zakresie skutków *usucapio*.

Omawiany przypadek nabycia *usucapione* sprzedanego przez użytkownika potomstwa niewolnicy jest interesujący dla nauki o skutkach *error iuris* przy *usucapio*. Stanowi on przykład odstępstwa w klasycznym prawie rzymskim od zasady *ignorantia iuris nocet*. Nie jest to odstępstwo podyktowane szczególną ochroną pewnych kategorii osób (istnienie tego rodzaju odstępstw przyjmuje się powszechnie w nauce prawa rzymskiego). Pytanie, czy odstępstwo to przy *usucapio* ma miejsce zawsze wtedy, gdy nabywca znajduje się w dobrej wierze³¹, czy też dobra wiara musi się wiązać jeszcze ze znajomością innej normy prawnej, która ma zastosowanie w przypadku analogicznym. Znajomość normy prawnej dla przypadku analogicznego może stanowić usprawiedliwienie nieznajomości prawa. Takie rozwiązanie zdaje się sugerować zakończenie D. 41.3.36.

Witold Wołodkiewicz (Warszawa)

ERROR IURIS NON NOCET?

Résumé

La distinction des effets de l'erreur de fait et des effets de l'erreur de droit a son origine dans la jurisprudence romaine classique. Le règle transmise par Paulus (D. 22.6.9. pr) „*iuris quidem ignorantiam cuique nocere, facti vero ignorantiam non nocere*”, trouvant son affirmation aussi dans d'autres textes n'éveille pas en général de doutes parmi les romanistes. Cette distinction était prise en considération aussi par rapport à l'*usucapio* (Pomponius — D. 22.6.4; D 41.3.32.1; Paulus —

²⁹ Por. P. Collinet, *Iusta causa et bona fides dans d'après les Institutes de Gaius*, Mélanges Fournier, Paris 1929, s. 71 i n.; J. Faure, *Iusta causa et bonne foi*, Lausanne 1936, s. 117; J. C. van Oven, *Iusta causa usucapiendi*, Tijdschr. Rg., t. XVI, 1939, s. 445. H. Hausmaninger, o. c., s. 70 i n. Omówienie literatury zob. Th. Mayer-Maly, *Usucapio*, PWRE (odb. szp. 1115 i n).

³⁰ D. 41.3.32.1; D. 41.4.2.15; D. 41.3.31. pr.; fr. Vat. 296, 294.

³¹ Tak S. Wróblewski, *Zarys wykładu prawa rzymskiego*, t. II, Kraków 1919, s. 17

D. 41.4.2.15; D. 41.3.41. pr.; Papinianus — *Fragm. Vat.* 296; 294). L'opinion de Voci contestant la provenance classique du principe *iuris ignorantiam in usucapione negatur prodesse* ne semble pas justifiée. Le principe que l'ignorance du droit ne peut pas être justifiée dans le cas de *l'usucapio* est contesté par deux fragments de Gaius, transmis dans *Inst.* 50 et dans D. 41.3.36 en liaison avec le principe transmis aussi par Gaius, concernant l'acquisition de la progéniture d'une esclave (*partus ancillae*) sur laquelle a été statué *l'ususfructus* (D. 22.1.28), Gaius présente notamment la règle, que, autrement que dans le cas de *l'usufructus* des animaux par rapport à une esclave, la propriété de sa progéniture n'appartient pas à l'usufruitier mais elle reste auprès du propriétaire de l'esclave. On pourrait supposer que l'ignorance de cette règle juridique ne doive pas être justifiée et que conformément au principe *ignorantia iuris nocet ne puisse pas aboutir à l'usucapio* de la progéniture de l'esclave vendue par l'usufruitier.

Une solution différente résulte cependant de *Gai Inst.* II 50 et D. 41.3.36: Selon Gaius l'usufruitier de l'esclave, qui supposant par l'erreur d'être le propriétaire de sa progéniture, la vend où en fait un don, ne commet pas de *furtum*. L'acquéreur peut cependant obtenir la propriété par *l'usucapio*. La bonne foie de l'acquéreur, dont fait mention Gaius (D. 41.3.3.36), devait reposer sur sa conviction d'avoir acheté une chose du propriétaire, car il supposait par erreur de droit que l'usufruitier est toujours propriétaire des profits apportés par la chose. L'opinion exprimée par Daube que du côté de l'acquéreur nous rencontrons une erreur de fait et non celle de droit nous semble mal fondée. Le vendeur de même que l'acheteur de la progéniture de l'esclave étaient dans l'erreur de droit comme ils ne connaissaient pas le principe que la personne ayant *l'ususfructus* d'une esclave n'a pas le droit à la propriété de sa progéniture.

Ce cas de l'acquisition *usucapione* de la progéniture de l'esclave par l'usufruitier est intéressant pour la connaissance des effets de l'erreur de droit en cas d'*usucapio*. Il constitue un exemple de l'abandon du principe „*ignorantia iuris nocet*” dans le droit romain classique. Il reste la question si cette exception concernant *l'usucapio* a toujours lieu quand l'acquéreur est de bonne foie, ou bien si cette bonne foie exige encore la connaissance d'une autre règle juridique s'appliquant dans un cas semblable. La connaissance de la règle juridique pour un cas semblable peut constituer une justification de l'ignorance du droit. Une telle solution sembla suggérer D. 41. 3. 36 — *partum eius existimans suum esse, quia et fetus pecudum ad fructuarium pertinet*.

